

Fredrik Bohlin

Från krångelspråk till klarspråk. Om språket som auktoritetsmarkör i rättsväsendet

I en fungerande demokrati måste myndighetstexter vara begripliga för alla. Under senare år har myndigheterna därför satsat på att utveckla skriftspråket. Trots dessa satsningar tenderar myndighetsskribenter emellertid fortfarande att använda ett onödigt krångligt fackspråk. Det beror på att skribenterna oreflekterat tar efter ett förlegat juridiskt fackspråk i gamla mallar när de utformar sina texter. Man tror också att ett sådant språk är nödvändigt för att sätta sig i respekt och visa att man kan sitt ämne. För att åstadkomma verklig och varaktig förändring av myndighetsspråket krävs att myndigheterna bedriver ett systematiskt arbete med språkfrågor över tid. Det räcker inte med punktinsatser och engångsjippon.

I en fungerande demokrati måste domar och andra myndighetstexter vara begripliga även för icke-jurister

Tilltron till rättsväsendet och andra myndigheter vilar inte på auktoritet nuförtiden, utan på rationalitet. Medborgarna vill förstå myndigheterna och är inte beredda att rätta sig efter besked som ges bara för att till exempel domstolen är en domstol.³ Numera är begripliga domar och myndighetsbeslut helt enkelt en av de viktigaste förutsättningarna för att skapa och vidmakthålla medborgarnas förtroende för samhällets olika institutioner. Och att medborgarna har förtroende för just rättsväsendet och i synnerhet för domstolarna är centralt i en demokratisk rättsstat.⁴

3 Språk och struktur i domar och beslut, sidan 3

4 Förtroendeutredningen, sidan 45 flera följande

Myndighetstexter och klarspråk handlar alltså i grund och botten om demokrati. En fungerande demokrati kräver bland annat att vi som arbetar på myndigheter och i domstolar kan förklara vår roll och uppgift i samhället och framför allt vad vi har beslutat i enskilda mål och varför utgången blev som den blev. Om språket i domar och andra myndighetstexter är svårt att förstå påverkar det med andra ord allas vår rätt att kunna ta del av beslut som påverkar oss. Och därigenom också vår rätt att kunna säga ifrån.

Detta kommer till uttryck i den svenska språklagen (2009:600) från 2009 där det i 11 § står att språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt. Även den svenska Värdegrundsdelegationen konstaterar i rapporten ”Introduktion till Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda” att man som statligt anställd är verksam i den demokratiska rättsstatens tjänst och har medborgarna som sina yttersta uppdragsgivare. Delegationen slår också fast att man som statsanställd ska bemöda sig om att använda ett vårdat, enkelt och begripligt språk i både muntliga och skriftliga kontakter med enskilda samt att detta bland annat innebär att språket ibland måste anpassas till mottagarens förutsättningar.⁵

Språket i domar och myndighetsbeslut har också under de senaste årtiondena genomgått en påtaglig förändring till det bättre i den meningen att det har närmats sig den normala sakprosan. Och numera finns det (väl?) knappast några jurister eller andra myndighetsskribenter som på allvar hävdar att det finns ett värde i sig att det juridiska språket skiljer sig från annat modernt språk.

Ändå tenderar myndighetsskribenter att använda ett onödigt krångligt språk

Det finns alltså numera en medvetenhet inom domstolar och andra myndigheter om att språket i domar och myndighetsbeslut ofta är svårt att förstå för personer som inte är vana vid att läsa sådana texter. Det finns också många noggrant utarbetade hjälpmedel som ska bidra till ett mer begripligt språk. Trots detta tenderar jurister och andra myndighetsskribenter fortfarande att använda ett onödigt krångligt språk som är svårt att förstå. Varför gör vi det? Om det nu inte beror på att det finns en uttrycklig vilja eller strävan hos skribenterna att fortsätta använda ett gammalmodigt juridiskt fackspråk, så måste ju förekomsten idag av sådant språk i domar och myndighetsbeslut bero på något annat.

Kan det vara så att det faktiskt är nödvändigt att använda ett särskilt (och krångligt) juridiskt fackspråk i dessa texter? Denna fråga går inte att besvara med ett entydigt ja eller nej. Däremot går det att konstatera att det fortfarande i mycket stor omfattning finns problem i domar och myndighetsbeslut när det gäller begripligheten i vid mening. Problemen finns på flera nivåer i texten, såväl när det gäller struktur och

⁵ Värdegrundsdelegationen, sidorna 5 och 16

överskådlighet som när det gäller språklig utformning.⁶ Det går också att konstatera att de flesta av dessa problem beror på att språket i domar och andra beslutstexter fortfarande ofta präglas av förlegade kanslispråkliga stilideal som inte behövs för att säkerställa den juridiska kvaliteten i beslutsfattandet.

När skribenterna ändå väljer att utforma sina texter på detta sätt och i uppenbar konflikt med den tidigare nämnda bestämmelsen i 11 § språklagen måste det alltså vara något annat än en strävan att upprätthålla en hög juridisk kvalitet i beslutsfattandet som är styrande. Och som jag nyss konstaterade beror utformningen nog inte heller på att skribenterna medvetet månar om att använda ett språk som inte är i takt med sin tid.

Det krångliga språket beror på traditionen för hur myndighetsskribenter lär sig skriva

Snarare är det traditionen för hur jurister och andra myndighetsskribenter lär sig hur de ska utforma sina texter som skapar de läsbarhetsproblem som finns i domar och myndighetsbeslut. Traditionen innebär att man redan som student skolas in i ett system där man studerar olika rättskällor som lagar, förarbeten, domstolars avgöranden och rättsvetenskaplig facklitteratur.

Problemet är att rättskällorna inte bara ger svar på frågor om innehållet i gällande rätt. De fungerar dessutom som rättesnören och mallar när det gäller frågor som har med den språkliga utformningen att göra och präglar på det sättet starkt studenternas språkliga skolning. Att detta är problematiskt beror på att många av dem än idag genomsyras av de svagheter som utmärker kanslispråket. Exempel på sådana svagheter är långa invecklade meningar, vidlyftighet, tunga sammansättningar och omskrivningar. Avsaknaden av mottagarperspektiv är också ofta påtaglig och det viktigaste målet med texten är att ens kollegor ska förstå.

Det är inte lätt att som student tillägna sig ett modernt språk, när ens uppfattning om hur man ska skriva ”juridiska” formas av en språklig ton, perspektiv i texten och uttryckssätt som härstammar från sådana förebilder. Det blir inte heller bättre när studenten tar steget ut i yrkeslivet. Även där använder man sig nämligen av samma rättskällor som förebilder för den språkliga utformningen.

Inom alla professioner – inte minst inom de juridiska – sker dessutom en socialisering till den egna gruppen. Denna socialisering kommer bland annat till uttryck genom att det inom gruppen skapas konventioner som blir till invanda mönster som över tid ses som självklara för medlemmarna.⁷ Ett tydligt exempel på en sådan konvention inom de juridiska professionerna är det juridiska språket och en slentrianmässig användning av olika standardiserade (och svårbegripliga) formuleringar.

6 Ehrenberg-Sundin, sidan 2

7 Gunnarsson, sidan 5 flera följande

Myndighetsskribenterna använder den svårtillgängliga kanslistilen för att sätta sig i respekt och för att visa att man behärskar sitt ämne

Att denna svårtillgängliga kanslistil dessutom används för att skapa just språklig auktoritet och för att ge tyngd åt texten bidrar ytterligare till att ord och fraser lever vidare från generation till generation. En text som genomsyras av auktoritetsmarkörer i form av facktermer och främmande ord kan nämligen få läsaren att dra slutsatsen att texten är skriven av en person som kan sitt ämne.⁸

Att visa vad man kan genom det språk man använder är nog särskilt viktigt för just jurister och andra myndighetsskribenter. Det juridiska språket har nämligen inte bara funktionen att kommunicera ett tankeinnehåll, utan skriftspråket är också juristens redskap i yrkesutövningen. Lite tillspetsat är språket, och i synnerhet skriftspråket, det enda juristen har för att nå ut och förmedla kunskap.⁹ Det är därför inte så konstigt att jurister och andra myndighetsskribenter har en benägenhet att använda ett onödigt komplicerat fackspråk. Man tror helt enkelt att det är nödvändigt att använda ett sådant språk för att sätta sig i respekt och skapa förtroende hos läsaren för sitt kunnande.

I domstol har jag märkt detta genom att det ofta är de yngsta juristerna, som har mest att bevisa när det gäller det juridiska kunnandet, som också har det mest avvikande, krystade och högtravande språkbruket. På motsvarande sätt är det knappast heller en slump att det är erfarna ordinarie domare som vågat utmana förhärskande skrivsätt genom formuleringen ”Banken får inte vad banken har krävt i målet” i ett domslut i ett tvistemål i stället för den sedvanliga formuleringen ”Käromålet ogillas”.¹⁰

En konservativ inställning till förändringar bidrar till att försvåra övergången till ett enklare språk

Det finns härutöver en egenskap hos det juridiska språket och en attityd inom de juridiska professionerna som ytterligare bidrar till att försvåra övergången till ett enklare, mer vardagsnära och begripligt språk, närmare bestämt den konservativa inställningen till förändringar.

I språket visar sig detta bland annat genom att ålderdomliga, stela och högtravande ord och uttryck är häpnadsväckande seglivade. Fortfarande idag förekommer exempelvis i viss utsträckning ord som ”avbida”, ”förebringa”, ”härutinnan” och ”obilligt” i domar från svenska domstolar. Trots att ordet ”skall” har ersatts med ”ska” i alla nya svenska lagar och författningar efter den 18 september 2007 förekommer ”skall” i inte mindre än 15 842 domar hittills i år.¹¹

8 Hellspong & Söderberg, sidan 193-194

9 Jensen, Rylander & Lindblom, sidan 11

10 Uddevalla tingsrätts dom den 21 oktober 2010 i mål nummer T 3591-09

11 JP Rättsfallsnet

Inom de juridiska professionerna – inte minst inom domstolarna – finns det på sina håll fortfarande ett motstånd mot att förenkla det juridiska språket. Ett vanligt argument är att en förenkling av språket leder till att den så kallade juridiska precisionen – exaktheten – går förlorad. I den mån man med detta syftar på enskilda ord eller uttryck håller inte argumentet. Det går nämligen nästan alltid att antingen använda ett annat ord¹² i stället för det juridiska fackuttrycket eller förklara detta utan att det medför en betydelseförskjutning som skapar tveksamhet i vad som avses.¹³ För övrigt medför inte användningen av enstaka svåra fackord några större bekymmer för läsaren, under förutsättning att texten håller måttet på ett övergripande plan, när det gäller struktur och texturval liksom när det gäller rubriksättning och andra former av läsarhjälp som innehållsförteckning, läsanvisningar och användning av uppställningar. Värt att notera när det gäller användningen av fackord är också att det inte är de riktigt svåra orden som utgör det största problemet. Sådana ord måste läsaren nämligen slå upp. I stället är det fackord som läsare ofta tror sig veta som man i första hand bör undvika.¹⁴

Domare hänvisar ibland till rättskipningens självständighet och argumenterar för att bestämmelsen i 11 kapitlet 3 § i den svenska regeringsformen innebär att det inte är tillåtet för andra att lägga sig i hur en domare utformar sina domar och beslut.¹⁵ Inte heller detta argument håller. Det är nämligen bara frågor som rör själva beslutsfattandet som inte kan vara föremål för andras prövning och ifrågasättanden innan domen eller beslutet har getts. Detta inbegriper inte frågor som handlar om hur beslutsfattandet kommer till språkligt uttryck.¹⁶ Och apropå självständighet kan man, oberoende av om det är tillåtet att komma med synpunkter, tycka att det är väsentligt mer självständigt att ifrågasätta och bryta med ett gammalmodigt juridiskt fackspråk, i stället för att suga åt sig tidigare juristgenerationers sätt att uttrycka sig som ett läskpapper och upprepa dessa uttryckssätt i sina egna texter.

Ett annat argument som man emellanåt hör från jurister och andra myndighets-skribenter är att det är ovärdigt att använda ett alltför enkelt språk – bebisspråk – och att det finns en risk för att läsaren känner sig kränkt. Det finns givetvis en gräns för hur långt det går att förenkla språket i domar och myndighetsbeslut. Det är emellertid inte möjligt att passera denna gräns genom att använda klarspråk. Det är knappast hel-

12 Exempelvis kan vanliga juridiska fackord som ”yrka”, ”bestrida” och ”åberopa” ersättas med de mer vardagliga och lättbegripliga ord som ”begära”, ”motsätta sig” och ”lägga fram”.

13 Vissa juridiska fackuttryck är svårare att ersätta med ett annat ord. Då kan man i stället förklara inom parantes vad fackuttrycket betyder. Exempelvis kan uttrycket ”Inhibition” förklaras med (får tills vidare inte genomföras).

14 Wedin, sidan 55

15 I 11 kap. 3 § regeringsformen står det att ”Ingen myndighet, inte heller riksdagen, får bestämma hur en domstol ska döma i det enskilda fallet eller hur en domstol i övrigt ska tillämpa en rättsregel i ett särskilt fall. Ingen annan myndighet får heller bestämma hur dömande uppgifter ska fördelas mellan enskilda domare.”

16 Förtroendeutredningen, sidorna 206-207

ler ett alltför enkelt språk som är problemet. Problemet är i stället att språket i alltför många domar och myndighetsbeslut är för ålderdomligt, krångligt och högtravande. Förmodligen ska man snarare förstå detta argument som att den som använder det är rädd för att förlora sin språkliga och yrkesmässiga auktoritet, än som ett uttryck för verklig omsorg om läsarna.

Traditionen för hur jurister och andra myndighetsskribenter lär sig skriva "juridiska" måste tas i beaktande när man planerar insatser för att utveckla myndighetsspråket

Hur bör man då gå tillväga för att få till stånd en verklig och varaktig förändring (läs: förbättring) av myndighetsspråket? Till en början måste man utgå från de förutsättningar som finns. Kärnan i detta är traditionen för hur jurister och andra myndighetsskribenter lär sig skriva. Som genomgången ovan har visat tillägnar man sig ett gammalmodigt juristspråkligt skrivideal på flera olika sätt som sammantaget närmast kan liknas vid indoktrinering. Denna fast etablerade och gemensamma stil är sedan också praktisk att behärska, eftersom skribenten inte behöver välja nya formuleringar, utan har tillgång till en mycket stor uppsättning standardiserade uttryckssätt.¹⁷ Och använder man sig av dessa uttryckssätt finns det inte någon risk för missförstånd i kommunikationen med kollegor och andra medlemmar inom den egna professionen. Bristen på mottagarperspektiv leder samtidigt till att skribenterna sällan funderar över om också de närmast berörda – parterna – förstår.

En annan viktig utgångspunkt när man planerar insatser för att förändra myndighetsspråket är att man måste ha respekt för att jurister och andra myndighetsskribenter ofta är duktiga på språkriktighet. Det visar sig bland annat genom att det förekommer jämförelsevis få grammatiska fel och andra direkta språkfel i domar och myndighetsbeslut. Jurister och andra myndighetsskribenter är däremot oftast dåliga på klarspråk och att ha ett mottagarperspektiv. För att det ska vara möjligt att nå en verklig och varaktig förändring av myndighetsspråket måste insatser därför genomföras på ett sätt som på djupet skapar en ökad vilja och medvetenhet hos skribenterna om vikten av att skriva för parter och andra läsare än den egna yrkeskåren. Detta arbete handlar i första hand om att förändra attityder till skrivuppgiften.

Myndigheterna måste bedriva ett uthålligt och systematiskt arbete med språkfrågor

Att förändra myndighetsspråket är inte någon lätt uppgift och det tar tid. I grund och botten handlar detta arbete som sagt om att förändra skribenternas attityder till skrivuppgiften. Det går inte att åstadkomma genom olika punktinsatser eller engångsjip-

17 Teleman & Wieselgren, sidan 98

pon i form av någon enstaka storföreläsning om klarspråk eller att myndigheten arrangerar en språkdag.

Inte heller brukar det fungera att tillsätta en särskild arbetsgrupp som tar fram riktlinjer för textutformningen. Skribenterna följer sällan skrivråd som tas fram på det sättet. För att skribenterna ska förändra sitt sätt att utforma sina texter brukar det nämligen krävas att de involveras aktivt i arbetet med språkfrågor. Var och en av dem måste själva få möjlighet att delta i diskussioner om hur deras egna texter uppfattas av andra läsare än den egna yrkeskåren och om hur klarspråk kan användas vid utformningen. Det leder förhoppningsvis till att varje enskild skribent inser att det finns brister i utformningen av just de egna texterna. Det skapar i sin tur hos de allra flesta en motivation att förändra sitt sätt att skriva. Det är i detta skede som skribenterna brukar inse att de inte är så duktiga på klarspråk och därmed sitt behov av kompetensutveckling inom detta område.

För att uppnå verklig och varaktig förändring räcker det emellertid inte med att skribenterna inser att deras texter inte är begripliga för icke-jurister, har motivation att ändra på sitt sätt att skriva och kan använda klarspråk. För att ändra på den statiska och formbundna utformningen av domar och myndighetsbeslut krävs också mod att våga bryta med förhärskande skrivideal. En nyckelfaktor i att åstadkomma detta är att involvera skribenterna i arbetet med att ta fram riktlinjer och ge dem möjlighet att vara med och påverka utformningen av klarspråkliga alternativ till de uttryckssätt som används idag. Sannolikheten att skribenterna kommer att följa riktlinjer för den språkliga utformningen som de själva har varit med att ta fram är givetvis mycket större än om riktlinjerna har beslutats över huvudet på dem.

Avgörande för möjligheten till framgång är alltså att myndigheterna organiserar sitt arbete med språkfrågor på ett sådant sätt att samtliga skribenter aktivt involveras i detta. Det krävs också att arbetet integreras i myndigheternas verksamhetsutveckling och bedrivs systematiskt över tid. Grundarbetet består i att återkommande undersöka hur texterna uppfattas av andra läsare än den egna yrkeskåren och att reagera på resultatet från dessa undersökningar genom att ta fram riktlinjer för textutformningen. Därefter måste man genom nya undersökningar följa upp om man utformar texterna på det sätt som man har kommit överens om och vid behov justera riktlinjerna utifrån vad som kommer fram i de nya undersökningarna. För att aktivt kunna involvera alla skribenter i grundarbetet är det viktigt att detta inte organiseras och genomförs centralt, utan i stället sker lokalt på varje arbetsplats. På det sättet kan varje enskild skribent få återkoppling på hur just de egna texterna uppfattas och möjlighet att påverka utformningen av riktlinjerna.

Cheferna är nyckelpersoner när det gäller att integrera arbetet med att utveckla språket i myndighetens övriga arbete med verksamhetsutveckling och på det sättet se till att arbetet bedrivs systematiskt. Detta är i sin tur en förutsättning för att språkar-

betet ska bli både framgångsrikt och uthålligt. Det är cheferna som måste avsätta tid och resurser för språkarbetet och på det sättet visa medarbetarna att detta arbete är viktigt. I chefernas uppgifter ligger också att engagera och entusiasmera skribenterna och att vara drivande i arbetet med att skapa en kultur på arbetsplatsen som innebär att arbetet med att utveckla språket blir ett naturligt inslag i det dagliga arbetet. Det man vill uppnå är en situation där skribenterna har ett naturligt mottagarperspektiv och kan enas om och följer riktlinjer som de själva har varit med om att ta fram och som ständigt utvecklas och som tar avstånd från det traditionella sättet att disponera och utforma beslutstexterna till förmån för klarspråk, det vill säga vårdat, enkelt och begripligt.

En viktig del i myndigheternas språkarbete handlar också om att klarspråksgranska befintliga texter som skribenterna använder som förebilder. Tekniken med att klippa och klistra riskerar annars att medföra att gammalmodigt juridiskt fackspråk från dessa förebilder förs över till nya texter. Och även om skribenterna skulle vilja och klarar av att göra det, har de inte tid att i varje enskilt fall skriva om texterna i förebilderna till klarspråk. Därför måste myndigheternas arbete med språkfrågor också innefatta att man skriver om och anpassar befintliga texter som skribenterna regelmässigt använder som förebilder till klarspråk. Ett intressant och omfattande exempel på sådant arbete har det svenska Skatteverket låtit genomföra. Projektet har inneburit att verkets rättsinformation omfattande cirka 17 000 boksidor har skrivits om, klarspråksanpassats och bearbetats för webben. Informationen, som omfattar 2 500 webbsidor, har där samlats på en och samma plats.¹⁸

Summary

In a well-functioning democratic state governed by the rule of law, official texts should be understandable for all citizens. Most of the Swedish authorities have therefore made efforts to develop their written language in recent years. Despite these efforts, there is still a tendency for employees writing official texts to use unnecessarily complicated language for specific purposes (LSP). This is because the employees unthinkingly copy obsolete legal jargon from old templates when formulating their texts. They also believe that such language is necessary to gain respect and to show that they know their subject. To accomplish genuine and lasting change in the way official texts are written, the authorities should work systematically on these issues over time. Selective measures and other types of disposable effort are not enough.

18 Hultberg med flera

Litteraturförteckning

- Ehrenberg-Sundin, Barbro, 2008: "En läsbarhetsanalys av domar. Vad är det som gör domarna svåra att förstå? Hur avviker språket från normalprosan? Vad tycker juristerna själva?" I: *Ökat förtroende för domstolarna*, Betänkande av Förtroendeutredningen (SOU 2008:106) Bilagedel B. Stockholm: Fritzes.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 2009: *Professional Discourse*, London: Continuum.
- Hellspong, Lennart & Söderberg, Barbro, 1975: *Grepp om språket*, Lund: Studentlitteratur.
- Hultberg, Maria, Ulfsson Falkner, Per, Loholt Strååth, Katarina och Johansson, Åsa, 2014: Språkkonsulter och jurister i samarbete på Skatteverket. Föredrag d. 17 oktober 2014 på Esskonferens om Juridik och klarspråk, Stockholm.
- Jensen, Ulf, Rylander Staffan & Lindblom, Per-Henrik, 2012: *Att skriva juridik. Regler och råd*. 5. uppl, Uppsala: Iustus.
- Språk och struktur i domar och beslut 2 uppl*, 2005: Rapport från Domstolsverket, Jönköping: Domstolsverket.
- Teleman, Ulf & Wieselgren Anne Marie, 1970: *ABC i stilistik*, Lund: Liber Läromedel.
- Wedin, Åsa (red), 1993: *Visst går det att förändra myndighetsspråket! En rapport från språkvårdsprojektet*, Stockholm: Fritzes.
- Introduktion till Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda*, 2014: Skrift av Värdegrundsdelegationen, Stockholm: Elanders.
- Ökat förtroende för domstolarna – Strategier och förslag, 2008: Betänkande av Förtroendeutredningen (SOU 2008:106), Stockholm: Fritzes.

Webbsidor

JP Rättsfallsnet, Hämtad den 18 augusti 2015 från <http://www.jpifonet.se/JP-Rattsfallsnet/>.

Bibliografiske oplysninger

Bohlin, Fredrik, 2016: Från krångelspråk till klarspråk. Om språket som auktoritetsmarkör i rättsväsendet. I: *Fra myndig maktsspråk til klar kommunikasjon - Rapport fra Nordisk klarspråkskonferanse Oslo 28.-29. mai 2015*, 25–33.

<http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn>

© Författarna och Nätverket för språknämnderna i Norden
